

BAKİ DÖVLƏT SİRKİNİN YARANMA TARİXİNDƏN

Rəcəb Məmmədov

AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun Teatr, kino və televiziya şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, sənətsüənəslşiq üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: rajab.circushistory@gmail.com

Stasionar sirk binaları müasir sirk sənətinin inkişafında əsas göstəricilərdən biridir. Bu baxımdan, ölkəmizin paytaxtı həmişə ön mövqələrdə qərar tutub. Belə ki, Türkiyədə, İranda, Pakistanda, eləcə də dünyanın bir çox başqa ölkələrində hələ də stasionar sirk binası olmadığı halda, 1870-ci illərdən başlayaraq, Bakıda çoxsaylı sirk binaları inşa edilmiş və fəaliyyət göstərmişdir. Bu gün şəhərimizə xüsusi yaraşlıq verən Bakı Dövlət Sirkinin binası öz memarlıq həllinə, ölçülərinə və texniki parametrlərinə görə dünyanın aparıcı sirk binaları ilə rəqabətə girməyə qadirdir. İnşa olunduğu zamandan 50 ildən artıq vaxt keçsə də, öz gözəlliyini və funksionallığını qoruyub saxlayan sirk binası bu gün də xalqımızın mədəni həyatında mühüm rol oynamaqdadır.

Bu binanın inşa tarixçəsi olduqca maraqlıdır. Ötən əsrin 20-ci illərində Azərbaycanda yeni qurulmuş bolşevik hökuməti geniş tamaşaçı auditoriyasına və təbliğat gücünə malik olan sirk sənətinə böyük əhəmiyyət verirdi. Həmin səbəbdən Bakıda sirk inkişafına xüsusi diqqət yetirir, şərait yaradır. 1923-cü ilin may ayından etibarən, Bakı sirkində İvan Abramoviç Lerrinin (əsl soyadı Leqalov idi, 20.1.1874- 8.9.1953) rəhbərliyi ilə yeni sirk proqramı öz çıxışlarına başladı ki, bu da yaradılan şəraitin nəticəsi idi. İ.Lerri Bakıda sirk inkişafı və inkişafı üçün çox iş gördü. 1924-cü ildən paytaxtımızda sirk işinin təşkilinə Tanti qardaşları da qoşuldular. Əsl soyadları Ferroni olan Konstantin Konstantinoviç (31.12.1888-26.1.1974) və Leonardo Konstantinoviç (17.9.1892-13.6.1973) İtaliyanın qədim

sirk sənətçiləri nəslindən idilər. Onların gəlişi ilə Bakıda daha maraqlı proqramlar nümayiş edilməyə başlandı. Bakıya akrobatlar triosu Baxman, çinli akrobatlar Çon-Yun-San, Miroslavski qardaşlarının ifasında təhlükəli "Tinql-Tanql" hava nömrəsi, komiklər Alfonso, hətta o dövrün ən məşhur artisti Vladimir Leonidoviç Durov (25.6.1863-3.8.1934) da öz attrakşonu ilə dəvət olunmuşdular. Durovun 14 illik fasilədən sonra Bakıya gəlişi çox böyük canlanmaya və marağa səbəb olmuşdu (1. №248, 31 oktyabr və №248, 11 noyabr 1924-cü il). Gülaşçılardan çempionatında da məşhur atletlərdən Zaqoruyko, Başkirov, Qurski, Remezov, Spul, Anderson, Sali Süleyman, eləcə də Dünya çempionu, yenilməz İvan Maksimoviç Poddubni iştirak etdirildilər (1. №30, 08 fevral 1924-cü il).

1924-cü ilin dekabr ayı olduqca soyuq keçir, ağıftəftə isidilən Bakı evlərində tez-tez yanğın hadisəsi olurdu. Dekabr ayının 28-də, təqribən saat 15.00 radələrində, Bakı sirkinin binasında ehtiyatsızlıq üzündən dəhşətli yanğın baş verdi. Sirk inkişafı xilas ola bilsələr də, onların bütün iş ləvazimatı, kostyumları, şəxsi əşyaları məhv olmuşdu. Mədəniyyət işçiləri İttifaqının (RABİS) Azərbaycan şöbəsi zərər çəkmiş sirk artistlərini və onların ailə üzvlərini özünün Krasnovodsk küçəsindəki klubunda yerləşdirdi (1. №297, 29 dekabr 1924-cü il). Bakıda artistlərə yardım göstərmək məqsədi ilə misli görünməmiş kampaniya başlandı. Bu kampaniyaya bütün Bakı sakinləri, sənət adamları, müəssisələr, hətta məktəblilər də qoşulmuşdular.

1925-ci il yanvarın 4-də "Bakinskiy raboçiy" qəzetinin redaktoru Pyotr İvanoviç Çaqaşinin təşəbbüsünə əsasən sirk artistlərinə yardım məqsədi ilə "Arena" adlı bir günlük qəzet buraxıldı. Yeganə nömrəsi çıxmış bu qəzetin başlığında "Mətbuat işçilərindən – sirk işçilərinə" şüarı yazılmışdı. P.İ.Çaqaşinin bəkliləri öz iş avadanlığını itirmiş sirk artistlərinə kömək etməyə çağırırdı: "Onların öz işinə, öz sənətlərinə qayıtmasına kömək etmək bizim qardaşlıq borcumuzdur..." (2). Yanğından zərər çəkmiş kollektivə göstərilən yardım nəticəsində artistlər artıq iki aydan sonra sirk inkişafı şəhərindəki filialının açılışında təntənəli surətdə yenidən maneje çıxdılar (3. 321).

Sirk inkişafı yandıqdan sonra, 1926-cı ilin ortalarında Paulun (Aleksandr Andreyeviç Paul-Saber) rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərən "Kolyzey" sirkini 40000 rubl vəsait xərcləyərək, yanmış binanın yerində ölçüləri 60 x 60 arşın olan 3000 nəfərlik yay sirkini inşa etdirdi. Maraqlı proqramlar təqdim edən sirk inkişafı rəhbərlərindən Məmmədov soyadlı azərbaycanlı kəndirbazın da adı vardı və qeyd olunurdu ki, o, başında qaynar samovar saxlayaraq, kəndirin üzərində gəzəcək (1.

№259, 07 noyabr 1926-cı il).

1928-ci ildə də Bakıda yeni sirk binasının tikilməsi məsələsi müzakirə olunurdu. "Bakinskiy raboçiy" qəzeti öz səhifələrində Sirk idarəsi tərəfindən Bakıya danışıqlar aparmağa gəlmiş Asilovun müsahibəsini yerləşdirmişdi (1. №310, 23 dekabr 1928-ci il). O, Bakıda sirk sənətinə olan diqqətdən danışıraq bildirdi ki, ən yaxşı Avropa sirklərinin nümunəsində hazırlanmış 3500 nəfərlik sirkini layihə sənədlərini müzakirə olunmaq üçün Bakı Sovetinə təqdim etmişdir. Lakin nə həmin il, nə də 1929-cu ildə yeni binanın tikintisi baş tutmadı.

Buna baxmayaraq, Bakıda yeni sirk binasının tikilməsi məsələsi yenə də gündəlikdə qalırdı. Hətta 1931-ci il mayın 14-də İndi Hökumət evinin yerləşdiyi ərazidə yeni sirk binasının təntənəli təməlləşmə mərasimi də keçirilmişdi (5. fond 582, siyahı, saxlama vahidi 2, vərəq 26). Tədbirdə Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin sədri Dadaş Bünyadzadə, Azərbaycan SSR Kommunist Partiyasının katibi Vladimir Polonski, Azərbaycan SSR MİK sədri Qəzənfər Musabəyov, Xalq Maarif komissarı Maqşud Məmmədovla yanaşı, Dövlət Musiqi, Estrada, Sirk birliyinin nümayəndəsi Bunin, şəhərin əksər rəhbər işçiləri, mətbuat nümayəndələri də iştirak etmişdilər. Bakı Sovetinin sədri Balaxnin çıxış edərək, Azərbaycan dövlət rəhbərlərinin imzaladığı akt oxumuşdu. Həmin akt ilk dəfə bərabər təntənəli surətdə binanın təməlinə qoyuldu. Balaxnin öz çıxışında bildirdi ki, 4000 tamaşaçı üçün nəzərdə tutulmuş bu binanın açılışı 1932-ci ilin sonuna nəzərdə tutulur (4. fond 1933, siyahı 1, saxlama vahidi 814, vərəq 1-8). Lakin bu dəfə də Bakıda sirk binasının inşası baş tutmadı.

Yeni sirk binasının tikintisi məsələsi, növbəti dəfə yalnız Böyük Vətən müharibəsindən sonra, 1946-cı ildə gündəmə gəldi. Bakı Soveti İcraiyyə Komitəsinin 30 sentyabr 1946-cı il tarixli 585 sayılı qərarı ilə sirk inkişafı üçün 720-ci məhəllədə, keçmiş Budaqov bazarının yerində 0,8 hektar sahə ayrılmışdı. Bu yer Basin (Füzuli k.) və Dimitrov (Ş.Bədəlbəyli k.) küçələri arasında, Lenin prospekti (Azadlıq pr.) ilə kəsişən sahədə, Sabunçu vağzalının yanında yerləşirdi. İnşaat işlərinin 1947-ci ilin martından, 1950-ci il aprelin 28-dək görülməli nəzərdə tutulurdu. Bu qərara əsasən Bakı Dövlət sirkini Moskvanın "Teaproyektstroyntaj" layihə təşkilatı ilə yeni binanın layihəsinin hazırlanması barədə müqavilə imzaladı. Moskvalı memar V.İ.Voronov müzakirə olunması üçün öz layihəsini Bakıya gətirmiş, 24 noyabr 1947-ci il tarixində Nazirlər Kabineti yanında memarlıq şurasının iclasında layihədə olan bir çox nöqsanlı cəhətlər qeyd olunaraq yenidən işlənməyə qaytarıldı. Komissiyanın rəyində mürəkkəb təsərrüfata malik sirk yerinin düzgün seçilmədiyi xüsusı qeyd edilmişdi. Şəhərin mərkəzində heyvanların saxlanılacağı müəssisənin sanitari şərtlərinə daha böyük diqqət yetirilməli idi. Layihənin müəllifi binanı sütunlarla əhatə olunmuş kvadrat şəkildə planlaşdırmış, sirk inkişafı yanında daxili təsərrüfat həyatını, eləcə də çox vacib olan, artistlər üçün mehmanxananı nəzərdə tutmamışdı. Müəllif Bakının milli memarlıq xüsusiyyətləri və yerli tikinti mate-

rialları ilə tanış olmadığından binanın fasadını kərpəcdən, Şərqə xas olmayan üslubda vermişdi. Komissiya binanın funksionallığına da xələl gətirən bir sıra qüsurları V.İ.Voronovun diqqətinə çatdırmışdı (4. fond 411, siyahı 15, saxlama vahidi 154, vərəq 1-35).

Nəhayət, 1954-cü ildə Bakı sirkinin tikintisi istiqamətində işlərin görülməsinə start verildi. Azərbaycan Nazirlər Sovetinin 11 noyabr tarixli qərarı ilə 352-ci məhəllədə, Krasnoarmeyski (Səməd Vurğun k.) küçəsi və Kirov (Bülbül pr.) prospekti arasında, qədimdən "Qanlı təpə" kimi tanınan yüksəklikdə, yeni, 2000 tamaşaçı yeri olan müasir sirk binasının tikintisi üçün 2 hektar sahə ayrılmışdı. Mədəniyyət naziri M.Q.Qurbanovun bu məsələ ilə bağlı (13 iyun 1955-ci il) qərarı ilə, yeni bina təhvil verilənə qədər, qəzalı vəziyyətdə olan sirk inkişafı konstruksiyasında əsaslı təmir-möhkəmləndirmə işləri aparılmış, binanın elektrik və su xətləri yenisi ilə əvəz edilmişdi (4. fond 411, siyahı 8, saxlama vahidi 367, vərəq 94-96).

Layihənin işlənməsi memarlar Ənvər İsmayılova və Faina Romanovna Leonteyeva tapşırıldı. Memarlar işə başlamazdan öncə müxtəlif stasionar sirk binaları, onların xüsusiyyətləri ilə yaxından tanış olduqları üçün yeni layihə ekspertlər tərəfindən çox yüksək qiymətləndirildi. Layihə əsas göstəricilərinin uğurlu alınması ilə diqqət çəkirdi: sirk kompleksinin ümumi sahəsi 2 hektar, tikinti altı sahəsi 4355 kv.metr, faydalı sahəsi isə 7474 kv.metr idi. Sirkdə çoxsaylı yardımçı tikililər, o cümlədən müxtəlif heyvanların saxlanması, başlanması üçün xüsusi yerlər nəzərdə tutulmuşdu. Sirk inkişafı tərəfindən, "Əjdər Bəy" məscidinə qədər uzanan ərazidə, geniş bir parkın salınması da planlaşdırılmışdı. İlk variantda yeni sirk inkişafı Minsk, Tbilisi, Rostov şəhərlərində yerləşən sirk binalarına bənzər, klassik üslubda öz həllini tapdı. Layihənin funksional, texnoloji, konstruktiv cəhətdən məqbul işləndiyini qeyd edən ekspertlər binanın xarici görünüşü ilə razılaşmayaraq, fasadın daha müasir üslubda həll olunmasını istədilər. Memarlar bu rəylərdən düzgün nəticə çıxaraq, layihəni yeni variantda təqdim etdilər. Sirk inkişafı yerləşən hissədə fasad bütünlüklə alüminium çərçivələrdən ibarət olmalı idi. Nəticədə, foye xeyli işıqlanacaq, gecə vaxtı isə, foyenin işıqları binaya xüsusi bir gözəllik verəcəkdi. Ön tərəfdə, girişin yanlarında

arakasmeli beton dekorların quraşdırılması nəzərdə tutulmuşdu.

1958-ci ildə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin Bakıda stasionar sirk binasının tikilməsi barədə imzalanmış qərarında (1. №439, 26 iyun 1958-ci il) deyilirdi ki, "Bakı əhalisinə göstərilən mədəni xidmət səviyyəsinin qaldırılmasını, eləcə də hazırkı sirk binasının köhnə və kəskin qazalı vəziyyətdə olduğunu nəzərə alaraq, Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən 1958-ci ilin III rübündən etibarən, təsdiqlənmiş layihə tapşırığı əsasında yeni sirk inşası başlanılsın. İnşaat işlərinin icrası Bakı İcraiyyə Komitəsinin Baş Tikinti İdarəsinə tapşırılsın. İnşaat işlərinin başlanması ilə əlaqədar, ərazidə yerləşən "Keçəçi" arteli və 15 ailə yeni ünvana köçürülsün" (4. fond 3034, siyahı 1, saxlama vahidi 182, vərəq 74-75).

Binanın ümumi smeta dəyəri 1955-ci il qiymətləri ilə 14,5 milyon rubl nəzərdə tutulmuşdu. Belə yüksək qiymət binanın geniş funksionallığı, unikal texniki imkanları ilə bağlı idi. İlk dəfə olaraq, sirk binasında bir-birini əvəz edən üç müxtəlif maneje quraşdırılırdı. Tamaşa vaxtı təbii kauçuk örtüyü olan əsas manejedən, kənarında baryerləri olmayan ikinci manejedən başqa, nəhəng su hovuzundan da istifadə etmək imkanı olacaqdı. Bu manejənin yerləşməsi qısa bir zamanda, tamaşaçıların gözü qarşısında baş verməli idi. Su sirki zamanı istifadə ediləcək hovuzun sürətlə doldurulması üçün su müxtəlif çoxsaylı borulardan və səhnə üzərində quraşdırılmış şelalədən töküləcəkdə. Tamaşada daha geniş meydançaya ehtiyac yaranarsa, salondakı oturmaçaların ilk üç sırası geriə doğru transformasiya olunaraq, manejin sahəsini xeyli genişləndirirdi. Forqanqla (artistlərin arenaya çıxdıqları yer nəzərdə tutulur) üzbəüz, geniş lojaların altındakı sahədə orkestr yerləşirdi. Forqanqın üzərindəki səhnədə quraşdırılmış geniş ekran kinofilmlər nümayiş etdirmək imkanı verirdi. Sonrakı illərdə forqanqın üstündə mexaniki hərəkət edən geniş pilləkən də quraşdırıldı ki, bu da tamaşanın bədii imkanlarını artırırdı. Sirkün kürsü mərtəbəsində artistlərin məşqi üçün ikinci maneje tikilmişdi. Binada qırxa yaxın qrim otağı, yanğından mühafizə, kondisioner və isitmə sisteminin, müasir işıqlandırma, səs, kino avadanlığının quraşdırılması nəzərdə tutulurdu. Binada

sirk sənətinin bütün özəllikləri nəzərə alınmışdı. Maneje üzərindəki kolosnikin başqa sirklərdəkindən hündür – 24 metr olması hər cür hava nömrələrinin işləməsinə imkan verəcəkdə, tamaşa salonunda sirk nömrələrində istifadə olunan mürəkkəb lavazimatların etibarlı şəkildə bağlanıb bərkidilməsi üçün mindən artıq xüsusi halqalar hazırlanmışdı (4. fond 411, siyahı 38, saxlama vahidi 129, vərəq 198-199). Sirkün ərazisində qastrola gələn artistlərin yaşaması üçün beşmərtəbəli, 115 yerlik mehmanxana tikilmişdi.

Binanın günbəzi də diqqət çəkirdi. 150 ton çəkisi olan, dayaqsız metal konstruksiyanın layihəsinin müəllifi M.Məmmədaliyev idi. Quraşdırma işlərinə "Cənubpoladkonstruksiya" idarəsinin Bakı sahəsinin rəisi İ.İ.Berdiçevski, iş icraçısı B.L.Fişman rəhbərlik edir, yüksəklikdə icra olunan təhlükəli işləri montajçılar V.Balandin, V.Opanasyuk, E.Mehdiyev və başqaları həyata keçirirdilər. Layihəyə görə, konstruksiyanın ortasında yerləşən, 11 metr diametri, 20 ton çəkisi olan dairəyə 32 ədəd arkanın birləşdirilməsi nəzərdə tutulurdu. Gümbəzin üzərində hündür şpili və ətrafında tağşəkilli arkalı olan daha bir 18 tonluq konstruksiya ucaldıldı ki, onun görkəmi binaya xüsusi yaraşır verirdi. Sirkün binası yüksək ərazidə tikildiyindən daha da monumental, əzəmətli görünürdü. Çox təəssüf ki, son illər ərzində ətrafda ucaldılan müxtəlif hündürmərtəbəli binalar öz nəhəng ölçüləri, yöndəmsiz görünüşləri ilə sirkün görünüşünə xələf gətirir.

Bakı sirkinin gözoxşayan daxili interyerində milli memarlığımızla müasirliyin sintezi gözəl ahəng yaradır. Hündür, geniş, işıqlı foyenin divarları milli sirk sənətimizin, eləcə də dünya sirkinin tarixini əks etdirən nəfis mozaikalarla bəzədilmişdir. Mozaikaların milli xalçalarının üslubunda hazırlanması onların emosional təsir gücünü artırır. Foyedə interyer dekorlarının arxasından verilən işıqlandırma məharətlə istifadə olunub. Foyenin işıqlandırılması tavandakı müxtəlif ölçülü dairəvi dekorların içərisində yerləşdirildiyindən axşam vaxtı bu işıqlar planetləri və ulduzları xatırladır. Foyenin ikinci mərtəbəsinə aparın pilləkənlər də çox orijinal həll edilmiş, sanki havadan asılı vəziyyətdə düzəldilmişdi. Pilləkənlərin birləşdiyi divarlarda içərisindən işıqlandırılan şəkəbəli dekorlar onlara xüsusi gözəllik verir.

1967-ci il dekabrın 25-də yeni binada ilk tamaşa baş tutdu. Binanın açılışı təntənəli şəraitdə keçdi. İlk proqram əsasən azərbaycanlı sirk artistləri dəvət olunmuşdular. Proqramda əhlişəirdiyi böyük heyvanlar qrupu ilə Mansur Şirvani, kəndir üzərində rəqs edən Şəfiqə Baxşəliyeva, eksentrik musiqi nömrəsi ilə Əli Əskər, əhlişəirdilmiş itlərlə təlimçi Maral xanım, akrobatlar Nina Şubina və Tofiq Axundov, kəndirbaz Camaləddin Zəlov, Şimali Osetiyanın Əməkdar artisti Yuri Merdenovun rəhbərliyi ilə, əsasən azərbaycanlı sənətlərdən ibarət atliakrobat qrupu və başqa məşhur sirk

Sirkün yeni layihəsi

artistlərimiz çıxış edirdilər. Proqramın aparıcısı Şəfiqə Hacıyeva, orkestrin dirijoru Həsən Rzayev idi.

Sevindirici haldır ki, dövlət müstəqilliyimizin bərpə olunduğu vaxtdan bir-birindən gözəl memarlıq inciləri inşa edilən şəhərimizdə yeni məkəndə müasir sirk binasının tikintisi planlaşdırılır, müxtəlif layihələr müzakirə olunur (6). Moskvalı memar Aleksandr Əsədovun Bakı sirkini üçün hazırladığı orijinal layihə isə xüsusilə diqqəti cəlb edir (7). Layihənin müəllifləri xarici görünüşü vulkanı xatırladan binada iki

min nəfərlik tamaşa salonunu, heyvanlar saxlanan korpusu, qonaq evini, eləcə də sirkün funksionallığını təmin edən digər elementləri böyük ustalıqla yerləşdirə bilərlər. Şübhəsiz ki, yeni sirkün inşası zamanı bütün işlərin sirk sahəsinə yaxşı bələd olan mütəxəssislərin nəzarəti altında görülməsi vacib şərtidir. Bakıda yeni sirk binasının inşası milli sirk sənətinin inkişafına müsbət təsir göstərməklə bərabər, şəhərimizdə müxtəlif xarakterli tədbirlərin, cəsarətli fantaziyanın reallaşması üçün gözəl imkanlar yaradacaqdır. ✦

Ədəbiyyat:

1. "Bakinskiy rabochiy" qəzeti, 1924-1928-ci illər.
2. "Arena" №1, 04 yanvar 1925-ci il.
3. В.Э.Феррони. "200 лет на манеже". "Стайл-А", Москва, 2001.
4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivı.
5. S.Mümtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivı.
6. <http://qafqaznews.az/>, April 8, 2015 14:47.
7. <https://archi.ru/projects/world/101119/>

Резюме

В статье исследуются творческие поиски, организационные проблемы в процессе проектирования и строительства нового стационарного здания Бакинского цирка.

Ключевые слова: Стационарный цирк, проектирование, строительство, цирковое искусство.

Summary

Organizational issues and looking-for creative ideas in designing and building of new stationary circus of Baku are concerned in this article.

Key words: Stationary circus, projecting, building, Circus Arts.

